

není nikdy výlučnou prací jednotlivce, nýbrž mnohem spíše prací *společnou*, při níž náš odpůrce nám dává velmi často více než přítel, který jen přitakává. I odpůrci mohou ve vyšším smyslu spolupracovat a takovouto spolupráci bychom si přáli se všemi.

(1945)

LITERATURA UMĚLECKÁ A LITERATURA UŽITKOVÁ

Václav Černý

Když slýchám naše socialistické kritiky, publicisty i politiky – s nimiž se, opakuji, svými sociálně politickými myšlenkami i svým názorem na určení člověka cítím stát na témže břehu – vyzývat básníky, aby vstoupili neprodleně do služeb socialistického programu a stali se propagačním orgánem politickým, nejsem nikterak pohoršen a nemám nejmenší chuti bědovat nad komandováním nebo zneužíváním umění. Vidím to, co vidí všichni lidé vůle opravdu dobré: že totiž mužové poctiví a charakterní, upřímně oddaní nesmírnému dílu národní obnovy, jež je zároveň a bohudíky i dílem sociální přestavby, zvou k práci, na níž dobrých dělníků nebude věru nikdy dost, i ty, kdo tam opravdu chybět nemají a nesmějí. A to je radostné, tím spíše, že se to u nás ne vždy dalo. Mimoto si nelíbují o původu umění v představách netýkavkově romantických, umění pro mne není metafyzické sakrosanktum a v básníkovi nevidím kněze, celebrujícího u oltáře. Ale zde jako všude jinde mám nade vše rád jasné, přesné a přísné myšlenky, protiví se mně polopravdy, přibližnosti, myšlení v heslech, šlágrech a představových mlhách či cárech, a uvědomuji si, že na nedorozumění o poměru politiky a kultury a jejich vzájemné pomoci ještě vždy doplatila kultura, aniž se tím politice valně pomohlo.

Nuže, nedomnívám se především, že by bylo nějak zvlášť nutno českou literaturu a české umění vůbec vyzývat ke kladné, činné a účinné účasti na vespolečném národním dění a tvoření. Sociálně, ba i sociálně politicky je naše moderní umění pevně a plodně vklíněno do vyvíjejícího se celku národní tvorby tak jako málokteré národní umění jiné. U nás umění vždy ochotně, ba přeochoťně sloužilo, luxus artismu nikdy u nás doopravdy nezdomácněl a veškeré apely, zvoucí je do boje o společný náš osud a společnou budoucnost, jsou skutečným stavem předstiženy o více než sto let.

Ten fakt je tak zřejmý a známý, že si můžeme veškeré demonstrativní odbočky za důkazy a doklady odpustit. Jeden si neodpustíme, ten poslední: česká literatura druhé republiky a německé okupace byla, tuším, přímo arcipříkladem umění bojujícího, a to přitom arcipříkladem nejvyšší úrovně umělecké. To, co v letech 1938-1944 u nás postavili, a za jakých podmínek! Hora, Halas, Palivec, Holan, Seifert, Vančura, Kopta, John, Julius Fučík, Eisner, Bass – jmenuji jen autory bojovně se angažovavší, a jistě ne všechny – můžeme sebevědomě postavit proti čemukoliv z těch let v kterékoli cizině. Leží přede mnou zajímavá knížka, v níž pod titulem Vítězná kultura jsou otištěny dvě přednášky, které u nás loni v červnu proslovili dva milí hosté, ruští vědci Karaganov a Jegolin, o účasti sovětských spisovatelů na vlastenecké válce: „Chci, aby se pero připodobnilo bodáku,“ říkal Majakovskij, a ještě: „Píseň a verš, to je bomba a prapor.“

Jegolin, který oba výroky připomíná, prohlašuje hrdě, že na osm set sovětských spisovatelů, pamětlivo slov Majakovského, účastnilo se zápasu proti nepříteli, ten s puškou, onen s perem v ruce. Na těchto polích – rozuměj: stejně v umění jako v hrdinství – přičí se mi velmi veškeré statistiky, součty i počty. Ale když se už počítat začalo, dodejme k Jegolinovi, že uvážíme-li poměrnou početnost našeho národa vzhledem k početnosti Svazu, u nás více spisovatelů svůj život ve válce ztratilo, než se jich v Sovětech bojů proti uchvatitelům účastnilo. Ó zajisté, byla-li kdy kultura bojující, a také „vítězná“, pak je to naše vlastní kultura posledních dob, a vůbec celá naše kultura novodobá. A lze-li co vytýkat naší moderní literatuře, pak jistě ne to, že by zůstávala co dlužná společenským, veřejným potřebám národním, nýbrž leda naopak to, že splácejíc sociálním požadavkům daň překotně ochotnou, šetrila často – na umění!

Avšak o tom dost, zde není celkem zač bojovat ani čemu se protivit: lze tu nanejvýš jen tuto silnou sociálně politickou interesovanost české literatury zjistit jako neoddisputovatelný fakt a dodat, že se zdá ležet v přirozené povaze našich národních věcí a plynout nutně z národního vývoje. O něco jiného nám dnes běží: ptáme se, jakým způsobem se tato interesovanost nejhodněji projeví, aby prospěla co nejvíc i veřejnému životu i... *literatuře*? A hlavně, aby odpovídala *podstatě umění* a nefalšovala ji.

Zamýšlím se nad slovy, která nalézám v téže Jegolinově přednášce a jež napsal roku 1908 Maxim Gorkij: „V Rusku byl zajisté každý spisovatel vyhraněnou individualitou, ale všechny sjednocovala jedna úporná snaha pochopit, vycítit, dohát se *budoucnosti země*, jaký bude *osud* jejího lidu, jakou má *úlohu na zemi*... Celý život svůj, všechny síly srdce zasvětil (ruský spisovatel) horoucímu *učení o všelidské pravdě*... Srdce jeho bylo zvonenem *lásky*, jehož mohutný, *věštecký hlas* slyšela *všechna* živá srdce země...“

Prostě, ale velmi pěkně a vhodně upozorňuje zde Gorkij na budoucnostní a zásadovou podstatu umění. Zajisté je umění výrazem a nástrojem života, avšak i v této službě životu dlužno rozlišovat poslední cíle života a dočasné okolnosti zápasu o ně, okamžité zájmy a peripetie bojové taktiky. Poslední cíle se sice neuskutečňují leč cestou dílčích úspěchů, denních pořadů a taktizování, ale běda, ztratí-li se živé vědomí nejzazších cílů, tj. samotného *smyslu* životního tažení, v denních rozkazech bitev menších nebo větších, a třebaš úspěšných. Jako na zavolanou si tu vzpomínám důrazných slov Leninových ze Státu a revoluce: „Toto zapomenutí velkých, nejpřednějších stanovisek pro okamžité zájmy dne, tento boj a snaha o chvilkový úspěch bez ohledu na následky, toto obětování budoucnosti hnutí přítomnému okamžiku, může být poctivě míněno, ale oportunistus je snad ze všeho nejnebezpečnější...“ Nuže, umění – toť anti-oportunita sama. Představa taktizování je mu nejčizejší představou. Je nikoliv šířitelem *ideologií*, ale strážcem *ideje*. Jeho úloha je soudcovská, ne propagandistická. Denní boj a jeho blažené poloúspěchy, klikatý postup k dílčím metám, reálná, okolnostmi určená politika techniků, myslících jen v „objektivních faktech“, vyžadují – nemá-li v rozhodné chvíli boje vzniknout bezradnost – aby idea, jež jim dává smysl a omlouvá, ne-li zdůvodňuje i jejich koncese a oportunisty, svítala nezatemněna, kriticky ozařujíc, soudíc a z dálky řídíc konjunkturální akce, jichž je posledním cílem. Snadno zapomíná militantní socialista uprostřed svého zápasu o socialistický stát, že smyslem socialismu není vůbec socialistický stát, ale aby státu vůbec nebylo. Předpokládám, že uvědomělý proletář miluje proletáře, ale naprosto nestojí o to, aby proletáři existovali navždy. Umění, literatura je hledání posledních cílů lidských, ztělesnění životních významů, smyslů; nikterak ne propagace nástrojů a prostředků k těmto cílům. Socialistická literatura, má-li mít spojení těchto slov vůbec jakou signifikaci, může být leč *literaturou ideje lidské svobody*. Ideou, okolo níž všecka gravituje a do jejíž nekonečné bohatosti přichází pro svou inspiraci, je idea člověka naprosto volně a úplně se uskutečňujícího v světě, v němž není již jediné síly, která by jej znásilňovala a omezovala. Tím je socialistická literatura prvotně a svou podstatou: neboť taková je idea socialismu a jeho smysl. A jen druhotně a kontingentně a jen do té míry, do které ten, kdo chce určitý cíl, chce také (ne vždy) určité prostředky, je socialistická literatura také literaturou např. třídního boje, diktatury proletariátu atd., a je těmi představami živena. Tohle, právě tohle – prosím – nám vysvětluje ony „anomálie“ a zdánlivé „omyly“ v literárních zálibách a soudech Leninových: to, že s úsměvem sice, ale naprosto otevřeně a opět a opět vyznával a prohlašoval, že má mnohem raději Puškina než Majakovského; to, že byl vášnivým čtenářem a ctitelem Tolstého

a věnoval mu v letech 1908-1911 šest studií (tvořících vůbec nejrozsáhlejší jeho projev o umění a zároveň jedinečný celek socialistické kritiky), ačkoliv přitom hned první větou první studie prohlašuje, že Tolstoj „revoluci (rozuměj: etapu vývoje k socialismu, jíž byly události roku 1905) zřejmě nepochopil a zřejmě se od ní odvrátil“. Nad těmito fakty lze být vskutku na rozpacích: stydlivému socialistovi nakonec nezbude než se proti „nesocialistickým“ literárním zálibám Leninovým dovolat jeho dalších výroků, že svoje soudy nikomu nevnučuje a že jiní budou ovšem umění rozumět lépe než on. My se domníváme, že mu při vši své skromnosti rozuměl velmi dobře a že i v literatuře, třebaš nebyl odborným jejím znalcem, jeho cit pro socialistickou skutečnost byl naprosto spolehlivý. Máme ostatně také za to, že poněvadž smysl socialismu je v tom, odstranit jakoukoliv možnost vykořisťování člověka člověkem a opatřit mu úplné vnější, společenské předpoklady svobodného rozvoje, a poněvadž umění nežije leč ze svobody, stále dokonaleji tvůrcem splňované v sobě samém, socialismus a umění si vnitřně a podstatně zcela odpovídají, a že tedy: není, nemůže doopravdy být literatury proti socialismu. Jako nemůže být umění proti spravedlnosti. Proti lidu. Vyskytlo-li se kdy takové, běželo nutně o dočasný hřích na vlastní přirozenosti, jenž poškodil nejdříve umění samo.

A nyní se vraťme k praktické otázce: jak je tomu tedy s literaturou ve službách militantních, ve službách ideologií a programů i akcí specificky politických? Je možná nejdůležitější především si uvědomit, kudy na věc nepůjdem. Tak, i po tom všem, co jsme řekli výše, klást tu otázku například ve formě dotazu, *má-li, či nemá* umění do takových služeb vstupovat, je zbytečné narámně, protože odjakživa a bez ptaní umělci do nich vstupovali. Jsou přece země a doby, místně i časově takřkajíc na dosah ruky, v nichž celé jejich umění se zdá vyčerpávat se právě touto funkcí militantně a aktuálně služebnou: mluvím, jak každý již pochopil, o předčverejším Rusku pětiletěk a o čverejším Rusku velké vlastenecké vojny (mohl bych však do jisté míry připomenout i Francii Velké revoluce). Fakt nového literárního Ruska, a to Ruska socialistické výstavby i Ruska socialistické obrany, je tak nápadný, že máš-li jen trochu citu a tušivosti pro to, co dosud nevysloveno, ale už už na pokraji jazyka kdekomu tane, jsi si v tuto chvíli vědom, že je v světě na spadnutí otázka, není-li mezi socialismem (resp. komunismem) a uměním zpedagogizovaným, militantně zmobilizovaným, vnitřní, organická, nutná spojitost principů identických a je-li socialismus vůbec ze své osobité a vlastní podstaty schopen zrodit umění jiné. Což je u některých otázkou kladenou s bolestnou úzkostí, a u jiných, četnějších – mimochodem řečeno – tou nejpodšitější pořouchlostí, jež má a může být socialistické myšlenky a Rusku v oblasti duchovnědných úvah hozena pod nohy! A také vhozena bude, o tom

si nedělejme iluzí, moji milí! My máme vztah mezi socialismem a uměním zagitovaným a užitkovým za tak málo vnitřně nutný a myslitelně jediný, za jak málo organický jej mezi tímž uměním a demokracií demonstrovalo devatenácté století: Také příprava boje o demokratickou společnost ve věku Voltairově a Velká revoluce demokratická neznaly se leč k umění ideologicky militujícímu, ale zrovna století demokracie vítězně se už rozvíjející zrodilo (jako právě svou osobitou kulturní možností) všechny lartpouurlartismy. A vidíme mezi socialismem a agitačním kvaziuměním zrovna tak málo vnitřně povinného vztahu, jak málo ho vidíme mezi socialismem a převahou zájmů hmotných a hmotařských: Socialismu se vytykalo, že v člověku míní konejšit jen žádostivost a potřebu materiální: to jen proto, že otázky materiální a politické prohlašoval za nejvýznamnější: což se zase dalo z toho důvodu, že problémy sociálně fyzické a politické musí vskutku být nutně vyřešeny první ze všech: v kteréžto pravdě, otrěpané všemi „idealistickými“ politiky lidských dějin, se hmotařskost socialismu podivuhodně rozplývá, nezdá se? A tak trochu podobně se nám zdůvodňuje i to ideologické umění socialistického státu. Zdůvodňuje a vysvětluje se prostě naléhavostí okamžité potřeby a velikostí aktuálních úkolů politických, jež se socialistům kladou ne v socialismu, ale v boji o něj a na cestě k němu. Uvědomme si přece jasně toto: v té ideologické literatuře agitek v nižším i vyšším slova smyslu, v celé té literatuře souhlasu a vyžádané podpory není od socialismu na umělce vůbec vznášen nárok *jakožto na umělce*, nýbrž jako *na techniky přesvědčování*, jako na odborníky *persuase*. Je tu od nich žádána služba vlastně občanská, a nedorozumění vzniká z toho, že jsou do boje vyzváni sice jako občané, ale zasažení do něho tou svojí schopností, kterou slibují v boji prokázat nejplatnější služby: schopností spisovatelskou. Případ jejich je v gruntu případem oněch ruských umělců, které jsme viděli účastnit se velké vlastenecké vojny ve vojenském kabátě: jejich chování je chováním vzorných občanů, bude ozdobou jejich životopisů, ale nevpisuje se ovšem samo o sobě nikterak do dějin jejich umění jako hodnota estetická. Hleděl bych nejraději tak na literaturu souhlasu a podpory: je to ještě stále písemnictví, není to už poezie. Nelze dobrým právem zabraňovati umělci-občanovi, aby plnil, co pokládá za svou občanskou povinnost, a z prostředků společenské akce, kterými disponuje, sloužil právě tím, jež má za nejúčinnější: svým perem, svou technicky-odbornickou schopností přesvědčovat své bližní. Ale nesmí ti proto ještě namlouvat a nesmí nám být nikým namlouváno, že v jeho práci běží o skutečnou tvorbu uměleckou. Nesmí si mást svůj občanský pocit mravního uspokojení z poctivě a platně vykonané služby s radostí uměleckého vítězství. Je to v zájmu čistoty pojmů a hlavně čistoty pojmů umění, především socialistického.

(1946)